

BACSKAI SÁNDOR INTERJÚJA

– *Határozza meg, kérem, filológiai szempontból a jiddis nyelv helyét!*

– A jiddisről még azt se tudjuk pontosan, nyelv-e, vagy sem. Van, aki azt mondja, hogy önálló nyelv, van aki azt, hogy a németnek egy változata, német dialektus, hogy a németnek csak egy elrontott, zsargon formája. A XX. században, amikor az etnikai, kulturális különbségeket általában érzékenyebben szemléli a nyelvtudomány is, sokan hajlanak arra, hogy nyelvként említsék a jiddist. Emellett szól az, hogy aki csak németül tud, annak a jiddis beszéd egyáltalán nem vagy csak nehezen érthető – persze, ez a sváb beszédre is igaz, aki csak az irodalmi németet tudja, az a svábokat nagyon nehezen érti, a svábot pedig mégiscsak egy dialektusnak tekintjük. Ezenkívül a jiddisnek komoly hagyományokkal rendelkező, saját irodalma van, ami például a sváb dialektusnak már nincsen. A jiddis nyelv önállóságának egy másik érve a kulturális különbség, vagyis hogy az írásban héber betűket használ. Van, aki azt mondja, hogy a földrajzi különbség is számít, hiszen a jiddist a mai Lengyelország és a Szovjetunió területén beszélték elsősorban, ezért ez is indokolja, hogy önálló nyelvnek tekintsük.

A húszas évekig vagy inkább a századfordulóig

a jiddissel tudományosan nem foglalkoztak, hiszen úgy gondolták, hogy ez csak amolyan „konyhába való” nyelv; héberül, németül, lengyelül vagy oroszul volt szokás írni, olvasni és művelődni. A húszas években is csak folklorisztikai érdeklődés eredményeként kezdtek el a jiddissel tudományosan foglalkozni, nyelvtant és szótárakat jelentettek meg, egyáltalán, pallérozni kívánták a nyelvet. Aztán a holocaust mindezt derékba törte, a jiddis anyanyelvűek jelentős része elpusztult, mások emigrálni voltak kénytelenek, és olyan kultúrákba sodródtak el, például Amerikába, Izraelbe vagy Franciaországba, ahol a jiddist csak otthon használják. Így aztán az, hogy jiddis iskolák, sajtó legyen, hogy egy kisváros vagy egy falu a maga jiddisességében éljen és művelődjön, mint a háború előtt egész Kelet-Európában, az a múlté.

– *Milyen történeti okok hozták létre a jiddis nyelvet?*

– Az ezredforduló tájékán a mai Németország területére költözött, ún. askenáz zsidók egy ideig ugyanazt a németet beszélték, mint bárki más. Aztán a keresztes hadjáratokkal és főleg később, a XVI-XVII. században elkezdődött egy nagyon erős Keletre való vándorlás, Németországból Len-

JIDISE CÁJTUNG

gyelország, Ukrajna, Galícia területeire; ekkor az ő németiségük elszakadt a többi németektől, akár az otthon maradt német nyelvű zsidóktól, akár a rendes német lakosságától. Elszakadtak a német nyelvű iskolától, irodalomtól, kultúrától és környezettől – mint, mondjuk az Amerikába került angolok nyelve elszakadt az angoltól –, és elkezdte a maga útját járni. Így a jiddis, amelyet lengyel, orosz, román vagy magyar környezetben használtak, lassan, észrevétlenül, generációról generációra egyre inkább eltávolodott a német nyelvtől. Mivel a kapcsolattartás annak idején lassú és körülményes volt, nem is vették észre, hogy a nyelvük mennyire más lett, mint a német. Azokat a nyelvújításokat, amelyeket a németek időközben csináltak, ők nem ismerhették meg, hiszen nem tartózkodtak már német földön. A jiddis tehát lassan egy másik nyelvvé fejlődött, és körülbelül a XIX. század közepe tájától a vasutak építésével, az utazások könnyebbé válásával, a könyvek áramlásával és a vallási kötöttségekből való kiemelkedéssel – amikor már a hithű zsidó fiatal embereknek is eszükbe jutott, mi lenne, ha elolvasnának egy latin betűs könyvet – hirtelen ráébredtek arra, milyen távol került nyelvük a némettől. Új nevet kellett keresniük a nyelvüknek, nem lehetett már *deutsch*-nak vagy *tájc*-nak, azaz németnek nevezni, ekkor rögzült a *jiddis* név, ami a német *jüdisch*, azaz „zsidó” szó a jiddis kiejtés szerint.

– *Az a körülmény, hogy a zsidóság gettóiban, a környezetétől elkülönítve élt, vajon befolyásolta-e a nyelv fejlődését?*

– A gettó csak a nagyvárosokra volt jellemző, a falvakra nem, márpedig a kelet-európai zsidóság inkább falvakban élt. Másrészt kapcsolatuk mindig volt a környező népekkel, már csak életformájuk miatt is, hiszen kereskedtek, és sokat utaztak. A gettó lakhely volt, de ez nem jelentette azt, hogy onnan ki se mozdultak volna – sőt, nagyon is sok szolgáltató tevékenységet végeztek, bankárok voltak, üzletemberek, emiatt a nyelvi kontaktusra is szükségük volt. A zsidók összezártsága inkább azt eredményezte, hogy a nyelv egyáltalán megmaradt, hiszen különben ellengyelesedtek, eloroszosodtak volna – mint ahogy egyébként sokan el is lengyelesedtek, el is oroszosodtak. A gettó tehát azt eredményezte, hogy a nyelv ilyen hosszú időn át is megmaradt, miközben persze érték a környezet hatásai, elsősorban a szláv hatások. Azt is meg kell azonban mondanunk, hogy sok helyen az őslakosság is megtanulta a zsidók nyelvét, például Máramarosban vagy a Kárpátalján az ott élő ruszinok nagy része értett jiddisül, erre a munkájuk miatt rá is voltak kényszerülve.

– *A mai jiddis milyen arányban használja a különböző nyelvekből átvett elemeket?*

– Először is le kell szögezni, hogy kétféle megközelítés létezik. Az egyik az, hogy felütünk egy jiddis szótárt, és megnézzük benne a szavakat. Ekkor azt fogjuk látni, hogy körülbelül hatvan százalék a német elem, talán húsz-huszonöt a héber, tíz a szláv és öt-tíz az egyéb, mint például az ófrancia *chalent*, „meleg” szóból képződött sólet szó. Ez a szókincs felőli megközelítés, ahol minden szót egy elemnek tekintünk. Ha azonban folyamatos szöveget vizsgálunk, egy könyvnek mondjuk száz oldalán végigszámoljuk a szavakat, akkor sokkal több német elemet fogunk kapni, hiszen a leggyakoribb szavak a német eredetűek. Ebben az esetben a szavaknak már körülbelül kilencven-kilencvenöt százaléka lesz német, a névelők, az előjárók, a legfontosabb főnevek, a testrészek stb. Kivéve azokat a szavakat, amelyeket a vallási életben használnak, mert ezek mindig héber szavak. Például a „Nap” német szó, *di zun*, de a „Hold” már héber eredetű, *di levoni*, hiszen az Újhold kihirdetése fontos eleme a hitéletnek.

– *Milyen régi jiddis nyelvméleket ismerünk?*

– Talán 1300–1400 körülről vannak, itt azonban nehéz eldönteni, hogy jiddis-e a szöveg, vagy sem. Ezek héber betűkkel lejegyzett szövegek, amelyek azonban kiolvasva feltehetően nem nagyon különbözhetnek az akkori némettől. Lehet ezt jiddisnek is nevezni, de valójában inkább német nyelvmélekek héber betűkkel leírva. Az az idő, amikor a jiddis szókincsében, nyelvtanában és valószínűleg kiejtésében is különbözött már a némettől, az az 1500-as, 1600-as években volt.

– *A Magyarországon élt zsidók mióta használhatták a jiddist?*

– Az itt élő zsidóság német kultúrájú volt. Olyan nehéz megállapítani, hogy mennyire kell a némettől különbözni ahhoz, hogy már jiddisnek nevezhessük. Ráadásul a jiddisben nagyon sok olyan eltérés van, ami a német dialektusaiban is megtalálható. Például az, hogy a határozatlan névelő nem *ein*, hanem csak *a*, például a *kind* „egy gyerek”, az Bécsben is így van, ott a nem zsidó lakosság is így beszél. Nehéz eldönteni, melyek azok a jegyek, amelyek csak a jiddisre vonatkoznak, ezért egy képzeletbeli határt szoktunk meghúzni, eszerint Németországtól, Ausztriától, Magyarországtól keletre beszéltek a jiddist.

Magyarországra az 1870-es években, II. József idején érkeztek valóban jiddis anyanyelvűek. Csakhogy az itt élő nagy, németes kultúrájú, sokkal jobb módú és sokkal műveltebb zsidóság állandóan fölszívta és beolvasztotta őket – kivéve a legtávolabbi, észak-keleti területeken élőket, ahol a jiddis használata egészen 1944-ig természetes volt.

Magyarországon már nem volt igaz az, amit az

JIDISE CÁJTUNG

előbb Lengyelországgal és Ukrajnával kapcsolatban mondtam: itt mindenki tudta, hogy van egy igazi, „rendes” német nyelv is klasszikus, lutheri szabályokkal. Ezért, ha egy egyszerű magyarországi zsidó írt egy szöveget, még ő is törekedett az irodalmi németségre – ha csak nem héberül vagy magyarul írt. A nyelvemlékek hallgatnak, ezért csak találgatva mondom azt, hogy mondjuk 1860-ban az akkori Magyarország területén élt zsidóság egy negyede lehetett jiddis anyanyelvű. Ez rettenetes bizonytalan, mert folyamatos volt a bevándorlás, de állandó volt az asszimiláció is.

– Kik a magyarországi jiddis kultúra nagy alakjai?

– Itt elsősorban Holder József költő és műfordító nevét kell megemlítenünk, aki máramarosi születésű lévén, a jiddis nyelvet anyanyelvi szinten használta. Egy időben saját jiddis lapot szerkesztett Máramarosszigeten, ezenkívül amerikai, litvániai és lengyelországi jiddis és héber újságokban is publikált. Blau Lajos rabbi és tanár volt, ő egy jiddis szólásmondás-gyűjteményt írt *Pe al pe* címmel, de csak kuriózumként, érdekességként foglalkozott a nyelvvel. Bölcsész, filológus vagy nyelvemlékvé, mint Max Weinreich, a híres tudós volt Vilnában, nálunk nem volt.

– Ön mikor és hogyan találkozott a jiddis nyelvvel?

– Én nyelvész vagyok, az ELTE angol tanszékén tanítok. Germanisztikával is foglalkozom, így az angol rokonaival, a némettel és a skandináv nyelvekkel is. Német ajkú keresztény családból származom. Nagyszüleim osztrákok voltak, az ő jelenlétükben otthon mi is németül társalogtunk. Jóilehet keresztény család voltunk, a mi otthoni

németségünk sok szempontból hasonlított a jiddishez, hiszen a németnek egy keleti változatát, a bécsi-prágai dialektust beszéltük. Másrészt az a pusztta tény, hogy német nyelvűek voltunk, az osztrák-magyar jiddist közel hozta a család minden tagja számára, és a beszédünkbe sok jiddis elemet kevertünk. Például az ügyetlen, sótlan, félszeg emberre azt mondtuk, hogy *untam*, aminek az első tagja német fosztóképző, a *tam* viszont a héberből származik és zamatot, ízt, jelleget jelent. Használta az egész család, gondolom, fogalmuk sem volt arról hogy a szó jiddis eredetű, mint ahogy ma is használjuk a *meló*, a *srác*, a *szajré* szavakat, anélkül, hogy tudnánk, jiddisből átvett szavakat mondtunk.

Amikor az egyetemre kerültem angol szakra, a professzorom, Hutterer Miklós beszélt arról, hogy a jiddis is a germán nyelvek közé tartozik. Ekkor találkoztam először azzal a gondolattal, hogy a jiddissel komolyan is lehet foglalkozni, hogy ez nemcsak mulatság, gúnyolódás és viccmelés tárgya lehet. Az általa írt tankönyvben, a *Bevezetés a germanisztikába* címűben szentelt is egy fejezetet a jiddisnek, én pedig rájöttem, hogy ezzel lehet foglalkozni. Közben bejártam a Rabbiképző Intézetbe Berger István tanár úrhoz héber órákra, mert nyelvésztanoncként úgy éreztem, hogy egy nem indoeurópai nyelvvel is kell foglalkoznom, meg aztán a Szentírás eredetiben való olvasása is érdekelt, hogy az eredeti szövegből egy-egy mondatot vagy passzust megértsek, ennél messzebbre a héberben nem is jutottam. Berger tanár úr adta a kezembe az első jiddis nyelvű könyvet. Ő ugyan láthatóan nem nagyon vette komolyan ezt a nyelvet, és szelíd elnézéssel beszélt arról, hogy hát ilyen is van, mondjuk ez egy hébertanártól talán el is fogadható. Én viszont rávettem magam a jiddisre, amellyel az volt a szerencsém, hogy miután a héber betűket már megtanultam, elkezdtem kiolvasni, és kiderült, hogy ezt én értem, hiszen alapvetően a némethez nagyon közel volt a szöveg. Aztán Bihari Józsefhez, az egri tanár-

JIDISE CÁJTUNG

képző főiskola tanárához jártam egy-két éven keresztül, viszonylagos rendszerességgel. Órákat vettem tőle, felolvasott, és az én kiejtésemet is javígtatta, könyveket ajánlott. Tulajdonképpen én ma sem vagyok a jiddisnek specialistája, inkább csak arról van szó, hogy itt az egyetemen én vagyok az, aki viszonylag a legtöbbet tudok róla mint nyelvész. Nyilván élnek az országban mások, akik magát a nyelvet jobban értik és beszélik, az ezzel kapcsolatos kultúrát, folklórt – a zenétől a főzési szokásokig – nálam jobban ismerik.

– Ön az egyetemen *Bevezetés a jiddis filológiába* címmel speciálkollégiumot tartott. Kérem, beszéljen ennek a létrejöttéről!

– Ezt már Hutterer professzor is csinálta annak idején, bizonyos rendszerességgel. Amikor én erre jelentkezni szerettem volna, akkor ő már a grazi egyetemen tanított, így ezt az óráját sem hirdette meg itthon többé. Tehát én lemaradtam erről, mindenesetre az ötletet, hogy ilyen címmel egyetemi órát lehet tartani, részben tőle örököltem. Akkor én már olvastam jiddis könyveket, és megtudtam, hogy a Columbia egyetemen például Uriel Weinreich, az imént említett Max Weinreich fia is rendes egyetemi tárgyként tartott jiddis órákat. Ő egyébként könyvet is írt *College Yiddish* címmel, valamint nagy jiddis-angol szótárt is szerkesztett, sajnos nagyon fiatalon halt meg.

Érdekes módon, a zsidó barátaim javasolták, hogy csináljunk egy szemináriumot, ahol nemcsak egy-egy poén kedvéért beszélhénk a jiddisről, hanem elmondanám mindazt, amit a nyelvről tudok. Meg kell, hogy mondjam, eleinte szabódtam, de úgy tűnt, hogy zsidó részről sincs olyan, aki ezt felvállalná. Most az utóbbi időben úgy látom, hogy a jiddis iránti érdeklődés zsidó oldalról is növekszik, de az elmúlt években a zsidóság, különösen a zsidó fiatalok érdeklődése a héber felé fordult. Ezt én teljesen megértem, de a jiddis szempontjából ez mindenképpen pangási időszakot eredményezett. Most mintha ez elmúlóban volna, és én nagyon remélem, hogy az elkövetkező években esetleg az én tanítványaim közül is lesz majd valaki, aki ezt a zsidó közösségen belül is nyelvészeti megalapozottsággal föl vállalja és csinálja.

– Kik támogatják ezt a szemináriumot?

– Ezt négy intézmény is beleveszi az órarendjébe, azaz négy intézménynek az égisze alatt zajlik: az angol, a német, az általános germanisztikai tanzsékek, és az MTA Judaisztikai Kutatócsoportja. Az, hogy ez a kutatócsoport Komoróczy Géza vezetésével megalakult, nekem roppant előnyös volt, mert oda csoportosultak olyan hallgatók, akik komolyan érdeklődnek a téma iránt, akik többé-kevésbé tudnak héberül, akik tudják a jiddisről, hogy az micsoda. Másrészt maga Komoróczy

JIDISE CÁJTUNG / BACSKAI SÁNDOR RAJZAI

róczy professzor is elkövet mindent, hogy segítse a munkánkat. Támogatta néhány diák külföldi útját, sokszorosítási lehetőséget adott, és reklámozta is ezt a kis csoportot.

– Milyen külföldi kapcsolatokkal rendelkeznek?

– Az oxfordi egyetem Héber Intézetén belül, egy Dovid Katz nevű docens vezetésével van egy jiddis csoport. Vele jó kapcsolatom van, rendszeresen fogad a nyári kurzusain egy-egy magyar ösztöndíjast kedvező feltételek mellett, szinte ingyen. Ezen vett részt például Varga Péter is, aki az ELTE német tanszékén tanít, és ott tart jiddis szövegolvasási gyakorlatot. Prospektusok, tájékoztatók és meghívók szintén Dovid Katzon és Komoróczy professzoron keresztül jutnak el hozzám, hiszen az ő kutatócsoportjához nagyon sok ajánlat és felhívás érkezik – mint például az amerikai Amherstben lévő nagy jiddis könyvgyűjtemény katalógizálási munkájára érkező felhívás, amelyre az egyik hebraista hallgatónk sikeresen pályázott.

– Miből állt a szeminárium anyaga?

– Arra, hogy én ezt a nyelvet megtanítsam, idő sem volt, és nem is lennék képes. Nem beszélem folyamatosan, nem tudom társalgási szinten, nem volna hát ildomos, hogy tanítsam a nyelvet. Nem is volt céloom. Úgy éreztem, hogy a jiddis világa és az ezt körülvevő nyelvészeti problémák annyira ismeretlenek, hogy érdemes róla elmondani: mióta létezik, miben különbözik a némettől, és miben azonos vele, mi szól mellett és mi az ellen, hogy önálló nyelvnek tekintsük. Szót ejtettünk a latin betűs, fonetikus lejegyzésekről, hogy a jiddis héber betűkkel való leírása mennyire egységes annak ellenére, hogy több dialektusát is beszélik. Mai

szemmel úgy néz ki, mintha mindenki egyformán beszélte volna, valójában komoly különbségek lehettek egy minszki, egy lemergi vagy máramarosi és egy budapesti zsidó jiddise között. Beszélünk arról, hogy a héber szavak furcsa alakváltozásokat, torzulásokat szenvednek, ami miatt az első látásra úgy tűnhet, hogy a jiddis helytelenül használja őket, például *sabbat* helyett *sabeszt* mondanak. Arra igyekeztünk rámutatni, hogy ezt nem lehet hibának tekinteni, hanem ez az évszázadok alatti, a maga rendje és módja szerinti átalakulás. Vizsgáltuk a szláv elemek hatását, a németben ismeretlen kifejezéseket. Igyekeztem eloszlatni azt a laikus elképzelést, miszerint a jiddis a mai németnek elrontott vagy eltorzított változata, holott inkább arról van szó, hogy két nővér áll egymás mellett, az egyik rongyokban jár, a másik elegáns ruhában. A jiddis első látásra úgy néz ki, mint egy hatalmas hibahalmaz: elrontott német, elrontott héber és rosszul használt szláv elemek keveréke. Kurzusomnak az volt a célja, hogy az ilyen vélekedési buktatókra felhívjam a figyelmet.

Sokféle jiddis szöveget olvastunk, köztük jiddiseseen írt magyart is a századforduló vicclapjaiból, a *Borsszem Jankó*-ból és társaiból, ezenkívül egy igen értékes kuriózumot is a hallgatóság elé tártam, Arany János *A walesi bárdok* című költeményének trefás jiddis fordítását. Ezt feltehetően Gáspár Endre, a híres műfordító csinálta a század első felében, szövegparódiájában a korabeli bécsi-pesti zsidóság nyelvét használta. Eddig két rongyosra olvasott gépiratos példány került a kezembe, talán van valakinek jobb állapotú példánya is. Nagyon

örülnék, ha másolatot tudna róla küldeni az angol tanszék címére.

– Hogyan látja Ön a jiddis nyelv jövőjét?

– Azt gondolom, hogy még pár évtized, és a jiddis holt nyelv lesz. Talán az egész világon nem élnek már olyan emberek – Amerikát és Izraelt is beleértve –, akik csak jiddisül tudnának. Márpedig egy nyelv úgy lép az eltűnés útjára, hogy bilingvisek lesznek a beszélők, azaz mindenki tud egy másik nyelvet is. Ráadásul ezek a más nyelvek a jiddisnél jobban használhatók, az orosz, az angol, a francia világnyelv, de a jiddis még Izraelben is visszaszorult egy otthon, idősök által használt nyelvvé. Ez azt jelenti, hogy a világ változásait, újdonságait már nem fogja követni. Az új gondolatoknak, találmányoknak a szóbeli megfelelőit már nem fogja kiizzadni magából. Például a számítástechnikáról lehet magyar nyelven beszélni, jiddisül már nem nagyon, és valljuk meg, nagyon komikusan is hangzana. Az a sok kiváló, zsidó származású ember, aki talán jiddis anyanyelvű és számítástechnikával foglalkozik, egészen biztosan angolul, oroszul vagy héberül beszél, amikor ez szóba kerül. Bármennyire szomorúan hangzik is, ez a nyelv visszaszorulását és kihalását fogja eredményezni.

Mi itt, Magyarországon azon igyekezhetünk legfeljebb, hogy a jiddis nyelvet dokumentumokban, felvételekben és kottákban lejegyezzük és megőrizzük.

– Tanár úr, köszönöm a beszélgetést, és további jó munkát kívánok!

THALASSA

90/2

A tartalomból: Székács István: Ferenczi Sándor, a korszerű pszichoanalízis úttörője André Haynal: *A Freud–Ferenczi viszony és jelentősége napjaink pszichoanalízisében* Bókay Antal: *Sorsfordulók a pszichoanalízisben* Mészáros Judit–Hidas György: *A pályakezdő Ferenczi* Éva Brabant: *Ma nistanö, avagy: mi marad meg?*

Vajda Zsuzsa: Ferenczi Sándor a gyermek fejlődéséről és a nevelésről Ferenczi Sándor: *Pszichoanalízis és pedagógia* Két Ferenczi-levél Somlyó Zoltán ismeretlen Ferenczi-interjúja (Zsoldos Sándor) „A történelem sztálinista újraírása” (Erős Ferenc) Erich Fromm: *Pszichoanalízis: tudomány vagy párthűség?*